

УДК 903.5 930 (477) “19”

Оксана Адамишин

ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МАРКІЯНА СМІШКА

Досліджується археологічна діяльність українського археолога М. Смішка за період його праці в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові; висвітлюються археологічне вивчення поховальних пам'яток Прикарпаття і Волині

Ключові слова: археологічна наука, відділ археології, інститут, наукові дослідження, поховальні пам'ятки.

Актуальність нашого дослідження зумовлена багатьма аспектами. По-перше, на сьогоdnішньому етапі розвитку історичної науки назріла потреба створення узагальнюючих праць, включаючи археологію. Впродовж другої половини ХХ ст. відкрито і досліджено низку археологічних пам'яток різних археологічних періодів і епох, натомість поза увагою продовжує залишатися дослідник – творець науки та її історія.

Метою цієї роботи є висвітлити історію археологічних досліджень М. Смішка в контексті діяльності академічної структури, розкрити внесок особистості в розвиток української археології загалом.

Досягнення вказаної мети передбачає вирішити ряд завдань, а саме дослідити: процес формування львівського наукового академічного осередку, місце археологічних досліджень

поховальних пам'яток у науковій діяльності М. Смішка, основні досягнення у практичній археології, створити діаграму вивчених дослідником археологічних пам'яток і з них виокремити поховальні.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше систематизовано, проаналізовано різні архівні документи, публікації, що стосувались життя і творчості видатної постаті львівської археології – Маркіяна Смішка.

Серед представників української археологічної науки помітно вирізняється постать Маркіяна Смішка (1900–1981 рр.). М. Смішко був одним із небагатьох дослідників, який присвятив весь свій талант та сили дослідженню ранньослов'янської проблематики. Життя та діяльність М. Смішка можна розділити на два періоди – польський та радянський. Перший припадає на навчання та працю у Львівському університеті – спочатку як студента гуманістичного факультету (вивчав археологію під керівництвом Л. Козловського), перших пробних розкопок у с. Гринів на Львівщині до 1932 р. – захисту докторської дисертації “Культури раннього періоду доби римського царства в Східній Галичині”, завдяки чому дослідник одержав науковий ступінь доктора філософії в галузі археології [32, с. 156].

Однак на цьому періоді не будемо зупинятися детальніше, бо є низка публікацій, що стосується цього часу наукової спадщини М. Смішка. О. Домбровський, представник Української Вільної Академії Наук у США, детально описав життєвий і творчий шлях археолога-славіста М. Смішка. Він знав дослідника особисто, бо працював з ним в Львівському університеті, а також мав можливість спілкуватись із археологом на заняттях львівського чоловічого хору “Сурма”. Окрім того, він мав багату інформацію з родинного архіву від сина Маркіяна Смішка – Романа [7, с. 140]. М. Филипчук більше зосередив свою увагу на постаті М. Смішка, як викладача Львівського університету [32, с. 157]. Наукову діяльність ученого і його роботу в академічній установі – Інституті суспільних наук АН УРСР описували В. Ауліх [4, с. 3] та В. Цигилик [33, с. 3; 34, с. 47]. Останній вважав, що Маркіян Юліанович справді був відомим ученим і педагогом [35, с. 10]. За період наукової діяльності у відділі археології Інституту суспільних наук він став науковим керівником декількох, пізніше провідних учених – О. Ратича, В. Ауліха, Е. Балагурі, В. Барана. В. Баран присвятив своєму учителю дві публікації, які описували М. Смішка як провідного дослідника давньої історії слов'ян [6, с. 8].

Л. Мацкевий коротко підсумував досліджені М. Смішком археологічні пам'ятки і склав бібліографічний покажчик його наукових праць [10, с. 8]. Архівні матеріали археологічних досліджень М. Смішка в науковому архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України вивчав О. Ситник [11, с. 20–23]. Він також детально охарактеризував життя та творчість науковця у своїй монографічній роботі “Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ ст.” [12, с. 138, 187, 238], у якій описано М. Смішка як ученого, організатора повоєнної академічної археології у Львові. Значну увагу приділено польовим дослідженням у 30–40-х рр. ХХ ст. Акцент на цей час в науковій діяльності М. Смішка зробив його внук Орест Романович Смішко, який у 1997–2000 рр. [8, с. 303] був аспірантом відділу археології, а його дисертаційна роботи (на жаль, незавершена) присвячена науковій діяльності Маркіяна Смішка [8, с. 303].

Для нашого дослідження цікавішим є радянський період. Потрібно відзначити, що він був нелегким для ученого – час війни, перших та других “советів” на теренах Західної України, реорганізації освіти та створення нових академічних установ з жорстким ідеологічним акцентом. Ставлення влади до багатьох науковців Галичини було упередженим. Згідно зі спогадами Л. Крушельницької, у кінці 1940-х років: “...розпочались репресії проти викладачів і студентів...окремі з них були засуджені до різних термінів ув'язнень” [9, с. 402].

Щодо польової діяльності, то значну кількість поховальних пам'яток дослідник відкрив ще у міжвоєнний період. У 1932 р. науковець провів археологічні розкопки могильника I–II ст. у Верхній Липиці Рогатинського району Івано-Франківської області, у якому виявлено шістьдесят тілопальних поховань, сім трупопокладень та три спеціальні вогнища для спалювання покійників [24, с. 243]. Низку пам'яток культури карпатських курганів М. Смішко досліджував у 1934 р. на теренах Івано-Франківської області: Цуцулин, Перерісль, Кам'янка Навір'янського району; Грушів, Ганівка, Добеславці, Корнич Коломийського району; Грабовець Рожнятівського району Закарпатської області [22, с. 12–18]. У наступному 1935 р., а також і в 1937 р. М. Смішко продовжив вивчати пам'ятки Івано-Франківщини, а саме, могильник на плато лівого берега р. Чечва (притока Дністра), що знаходився між селами Нижній Струтинь і Надіїв, в урочищі “Жолоб” (пам'ятка досліджена ще у 1912 р. І. Коперницьким). М. Смішко дослідив тут 15 курганних поховань [13, с. 31].

У повоєнний період науковець продовжував активно вивчати поховальні пам'ятки на території Прикарпаття і Волині. У 1946 р. М. Смішко проводив археологічні дослідження селища доби полів поховань у Вікнинах Великих [13, с. 111]. Здобутий археологічний матеріал належить до трьох різних хронологічних груп: гальштатського періоду, доби полів поховань та ранньофеодального

періоду [13, с. 121]. Перша знайдена керамічна матеріал з відомого у західних областях України селища у Неслухові [16, с. 204]. Останнє виникло в III ст. н. е., хоча основне заселення припадає на кінець IV ст. Археологічні розкопки у Неслухові, в урочищі “На Грабарці”, дали багато керамічного матеріалу, датованого XI–XII ст., що породило дискусію – пояснення проміжку у заселенні Неслухова, Вікнин Великих та Максимівки (могильник на території залізничної станції, досліджений М. Смішком у 1948 р.). М. Смішко припускав, що жодної перерви у поселенні між V–XI ст. не було, а тому напрошується висновок про наявність безпосередніх зв’язків між культурою “полів поховань” та давньоруським періодом [16, с. 204].

1948 р. М. Смішко досліджував могильники черняхівської культури у с. Сушин та Глещава Терехівського району Тернопільської області, поховання черняхівської культури у с. Кривеньке та поселення черняхівського типу в с. Полівці Чортківського району Тернопільської області, могильник IV ст. н. е. у Приозерному (колишне Псари) Рогатинського району Івано-Франківської області, Іване-Золоте Заліщицького району Тернопільської області [30, с. 313]. Не оминув дослідник поховань пшеворської культури у с. Капустинці Збаразького району Тернопільської, яке досліджене ним у 1948 р. [30, с. 313].

Не можна не згадати досліджень археолога (1948 р.) пам’яток культури карпатських курганів – Іза, Іза II Хустського району Закарпатської області [19, с. 315]. Було створено закарпатську археологічну експедицію під керівництвом М. Смішка. Участь у діяльності якої брали В. Кравець, О. Бійовська, П. Сова-Гмитров, К. Бернякович [14, с. 1]. Могильники в Ізі – пам’ятки автохтонних груп населення, які в історичній ретроспективі відображають процес формування і ранній розвиток слов’янської культури у Південному Прикарпатті [15, с. 52].

Він був одним з виконавців планової тематичної роботи (станом на 1950 р.) “Взаємовідносини між східними та західними слов’янами до другої половини XIII ст.”, хоча головно зосередив свою увагу на вивченні “найдавніших пам’яток слов’янства на території УРСР”. У підсумках досліджень М. Смішко відзначав, що конкретний речовий матеріал довів автохтонність ранньослов’янської культури [18, с. 43].

У 1952 р. науковець досліджував городище і курганний могильник у с. Листвин Дубенського району Рівненської області, а також окреме тілопальне поховання у с. Залізки Ходорівського району Львівської області [3, с. 212]. Залізький могильник відноситься до I ст. н.е. і був синхронною пам’яткою із похованням у с. Чижиків Львівської області. Керамічний матеріал поховань мав аналогії керамічному комплексу липицької культури, що вказувало на його культурну приналежність [24, с. 248].

Згодом дослідник проводив археологічні дослідження у с. Чижиків Пустомитівського району Львівської області, на території колгоспного двору, де було відкрито багате поховання першої половини I тис. н. е. [20, с. 1]. Археологічна експедиція (1955 р.) виявила тут три групи пам’яток: тілопокладення початку нашої ери, групу предметів ранньобронзового часу та залишки житлових і господарських споруд першої половини I тис. н. е. [20, с. 21]. Цей об’єкт також досліджувався у 1957 р. В. Бараном, а в 1971 і в 1975 роках – В. Цигиликом [3, с. 12].

Дослідження пам’яток зарубинецької культури М. Смішко проводив у 1955 р. у с. Могиляни Острозького району Рівненської області. Могильник займав західну частину дюнного підвищення на території села, розташовувався на правому березі р. Горинь. Пам’ятка у Могилянах вказувала на існування нової культурної групи ранньозалізної доби у південних районах західного Полісся [20, с. 20]. У 1970 р. пам’яткою зацікавилася К. Каспарова [3, с. 23].

Важливою в археологічному відношенні залишається пам’ятка у с. Острівець Городенківського району Івано-Франківської області [27, с. 54]. Для її вивчення була створена експедиція Інституту суспільних наук у складі М. Смішка, О. Харітонової (співробітник Станіславського краєзнавчого музею), Е. Балагурі (аспірант відділу археології), В. Щерби (лаборант відділу археології), Ю. Дороша (фотограф відділу археології) [27, с. 65]. У 1958 р. експедиція М. Смішка досліджувала могильник сарматської культури першої половини I тис. н. е. в урочищі “Вертеби”, де виявлено десять ґрунтових тілопокладень [27, с. 67] у 1959 р.; в урочищі “Олеччина” відкрито ще одне поховання – трупопокладення [27, с. 58], а 1968 р. науковець відкрив і досліджував могильник черняхівського типу в урочищі “Масьок” [30, с. 313]. В результаті археологічних досліджень біля с. Острівець виявлено дві групи сарматських поховань: перша – (урочище “Вертеба”) характеризується безкурганними похованнями; друга – (урочище “Олеччина”) з курганоподібними насипами (поховання включали попіл та побутові відходи) [27, с. 61]. Дослідження сарматських поховань дало можливість простежити час їх перебування у північно-західному районі Придністер’я, яке М. Смішко відносить від початку нашої ери і до II ст. включно [27, с. 70].

Учений проводив також дослідження кургану неолітичної доби біля с. Колоколин Рогатинського району Івано-Франківської області, де було виявлено пошкоджене тілопальне поховання, а також багато речових знахідок [24, с. 243].

Одним з найвагоміших є дослідження М. Смішка слов'яробничого осередку у Комарові Кельменецького району Чернівецької області [21, с. 62] (хоча це пам'ятка не поховального характеру, але вона має велике значення для розуміння життя і діяльності населення перших століть нашої ери в Подністрів'ї). Поселення площею 1400 м² досліджувалося у 1956–1957 роках Дністрянською раньослов'янською археологічною експедицією [23, с. 65]. М. Смішко вважав поселення із залишками скляного виробництва біля с. Комарів унікальною пам'яткою III–IV ст. [21, с. 63] на території Східної і Центрально-Східної Європи, яка дозволяє відобразити розвиток тогочасного слов'янського суспільства та його зв'язків із Римською імперією [29, с. 79].

Підсумком багаторічної наукової діяльності М. Смішка стала публікація монографії – “Карпатські кургани першої половини I тисячоліття” [26, с. 3], яка побачила світ у Києві в 1960 р. У цій праці розглянуто питання слов'янського етногенезу, господарства, суспільних відносин різних груп населення першої половини I тис. н. е. на території західних областей України [26, с. 187].

Окрім детального вивчення, аналізу і порівняння поховального обряду, керамічного матеріалу, похоронного інвентарю, дослідник приділяв основну увагу проблемі генетичного зв'язку між слов'янськими (очевидно хорватськими) пам'ятками другої половини I тисячоліття і хронологічно давнішою культурою карпатських курганів. Важливим для М. Смішка стало з'ясування історичних обставин походження стародавніх племен карпів, яких більшість дослідників зараховувала до складу дакійської етнічної групи (карпи увійшли згодом до складу слов'янських племен). Учений висував гіпотезу про те, що основною причиною було природне середовище, тобто гірських масив Карпат, який відмежував карпів від основної частини дакійського населення. Проживаючи тривалий час поряд із племенами слов'ян, вони, ймовірно, поступово асимілювалися [26, с. 151]. Лише так можна пояснити наявність речового інвентарю підкарпатських курганних поховань з трупоспаленням VII–VIII ст., виявлених у Закарпатті і у східних районах Словаччини. Дослідник вважав населення культури карпатських курганів предками східної частини літописних хорватів [26, с. 152].

Описані пам'ятки, досліджені М. Смішком, стосувалися різних археологічних періодів. Кожен із них мав свої особливості, які розкривають історичний процес заселення теренів західної частини України. Якщо говорити про сарматські пам'ятки, то М. Смішко визначив хронологічний проміжок їх перебування II ст. – початок III ст. та їх вплив на місцеві осілі племена. Пам'ятки черняхівського типу дозволяють вивчити, на думку науковця, деталі матеріальної та духовної культури протослов'ян. Археологічні дослідження на території Закарпаття (могильник в Ізі) дали підставу виокремити окрему культуру – карпатських курганів.

Отже, М. Смішка можна назвати спеціалістом з питань поховального обряду ранньозалізного віку, греко-римської доби та ранньослов'янського періоду до- і повоєнної академічної археології у Львові. Він працював в університеті, а потім очолював відділ археології АН УРСР з 1940 р до 1961 р. (з перервами). За цей період досліднику вдалось провести археологічні дослідження 66 пам'яток різних археологічних епох на теренах західних областях УРСР. Найсуттєвіше те, що М. Смішко здійснив нову історичну інтерпретацію поховальних пам'яток епохи римського і слов'янського часу, ввів пам'ятки та їх аналіз в історичну науку європейського континенту.

Список використаних джерел

1. Герета І. П. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий, М. А. Пелешишин, М. Ф. Потушняк, В. П. Савич, І. К. Свешніков, О. Черниш О. – К.: Наукова думка, 1982. – 266 с.
2. Крушельницька Л. І. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза / Л. І. Крушельницька, Л. Г. Мацкевий, І. К. Свешніков, І. І. Попович, Е. А. Балагурі, І. П. Герета. – К.: Наукова думка, 1982. – 192 с.
3. Ауліх В. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів / В. Ауліх, Л. Крушельницька, І. Свешніков, В. Цигилик, О. Черниш. – К.: Наукова думка, 1982. – 266 с.
4. Ауліх В. Пам'яті Маркіяна Юліановича Смішка / В. Ауліх // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 1995. – Вип. 6. – С. 3–5.
5. Баран В. Дослідник давньої історії слов'ян (до 70-річчя від дня народження М. Ю. Смішка) / В. Баран // Український історичний журнал. – 1970. – №11. – С. 130–139.
6. Баран В. Дослідник давньої історії слов'ян (до 70-річчя від дня народження М. Ю. Смішка) / В. Баран // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 2002. – Вип. 8. – С. 8–9.
7. Домбровський О. Маркіян Орест Смішко / О. Домбровський // Український історик. – Нью-Йорк, 1993. – № 30. – С. 136–141.
8. Ісаєвич Я. Інститут суспільних наук-Інститут Українознавства. Етапи історії. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники / Я. Ісаєвич, Б. Микитів. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 5–7.
9. Крушельницька Л. Спогади зі студентського життя / Л. Крушельницька // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині – 2005. – Вип. 9. – С. 402–404.
10. Мацкевий Л. Маркіян Смішко – видатний дослідник археології України / Л. Мацкевий // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 2002. – Вип. 8. – С. 4–8.
11. Ситник О. Архівні матеріали археологічних досліджень Маркіяна Смішка / О. Ситник // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 2002. – Вип. 8. – С. 20–23.
12. Ситник О.

Археологічна наука у Львові. Перша половина XX століття / О. Ситник. – Львів-Жешів, 2012. – 365 с. 13. Смішко М. Селище доби полів поховань у Вікнинах Великих / М. Смішко // Археологія. – 1947. – Т.1. – С. 111–121. 14. Смішко М. Щоденник роботи Закарпатської розвідкової археологічної експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР за 1948 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 15. Смішко М. Щоденник роботи Закарпатської археологічної експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР за 1948 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 16. Смішко М. Звіт про дослідження селища періоду “полів поховань” в Неслухові в 1946 р. / М. Смішко // Археологічні пам’ятки УРСР. – К., 1949. – Т. I. – С. 189–206. 17. Смішко М. Звіт про роботу Дубенської археологічної розвідкової експедиції за 1947 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 18. Смішко М. Археологічні дослідження на території УРСР за останні роки (Доповідь прочитана на науковій сесії Інституту археології АН УРСР 28 жовтня 1949 р.). / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 19. Смішко М. Два курганні могильники в околиці с. Іза Хустської округи / М. Смішко // Археологічні пам’ятки УРСР. – К., 1952. – Т.ІІІ. – С. 315–338. 20. Смішко М. Звіт про польові дослідження в с. Чижиків Львівської області за 1955 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 21. Смішко М. Звіт про розкопки на поселенні першої половини I тисячоліття н. е. біля с. Комарів Кельменецького району Чернівецької області в 1956 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 22. Смішко М. Курганний могильник ранньозалізного часу в с. Білках / М. Смішко // Археологічні пам’ятки УРСР. – К., 1956. – Т. VI. – С. 24–28. 23. Смішко М. Звіт про розкопки на поселенні першої половини I тисячоліття н. е. біля с. Комарів Кельменецького району Чернівецької області в 1957 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 24. Смішко М. Богатое погребение начала нашей эры во Львовской области / М. Смішко // Советская археология. – 1957. – №1. – С. 238–243. 25. Смішко М. Звіт про розкопки на могильнику пізньобронзового часу біля с. Острівець Станіславської обл. в 1958 р. / М. Смішко // Науковий Архів Відділу Археології Інституту Українознавства. 26. Смішко М. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н. е. / М. Смішко. – К., 1960. – 186 с. 27. Смішко М. Сарматське поховання біля с. Острівець Станіславської області / М. Смішко // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – Вип. 4. – 1962. – С. 54–70. 28. Смішко М. Поселення культури лійчастого посуду в с. Малі Грибовичі Львівської області / М. Смішко, М. Пелешин // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині – К., 1962. – Вип. 4. – С. 28–43. 29. Смішко М. Поселення III–IV ст. н. е. із слідами скляного виробництва біля с. Комарів Чернівецької області / М. Смішко // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 1964. – Вип. 5. – С. 67–80. 30. Смішко М. Исследование черняховского могильника в Верхнем Поднестровье / М. Смішко // Археологические открытия. – 1968. – М., 1969. – С. 313–314. 31. Смішко О. Тридцять років в науковій діяльності Маркіяна Смішка / О. Смішко // Постаті української археології Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 1998. – Вип. 7. С. 50–53. 32. Филипчук М. Смішко Маркіян Юліанович / М. Филипчук // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. – С. 157. 33. Цигилик В. Маркіян Смішко – видатний український вчений / В. Цигилик // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 3–5. 34. Цигилик В. Маркіян Смішко – дослідник римської доби на Прикарпатті і Волині. Постаті української археології / В. Цигилик // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 1998. – Вип. 7. – С. 47–50. 35. Цигилик В. Маркіян Смішко – вчений, педагог, людина / В. Цигилик // Матеріали і дослідження з археології – Прикарпаття і Волині. – 2002. – Вип. 8. – С. 10–12.

Оксана Адамишин

ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ АРХЕОЛОГИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ МАРКИАНА СМЕШКА

Исследуется археологическая деятельность украинского археолога М. Смешка за период его работы в Институте общественных наук АН УССР во Львове; освещаются археологическое изучение погребальных памятников Прикарпатья и Волины.

Ключевые слова: археологическая наука, отдел археологии, институт, научные исследования, погребальные памятники.

Oksana Adamyshyn

FUNERAL ARCHEOLOGICAL RESEARCH IN M. SMISHKO

At the article is considered the activity of the Ukrainian archaeologist M. Smishko for period of his work at the Institute of Social Sciences of the Ukrainian SSR in Lviv. The creative way of researcher can be divided into two periods: the Polish and Soviet. He has researched the number of funerary monuments of the first centuries AD. on the Prykarpatya and Volyn regions.

Key words: archaeological science, department of archaeology, institute, scientific researches, burial monuments.